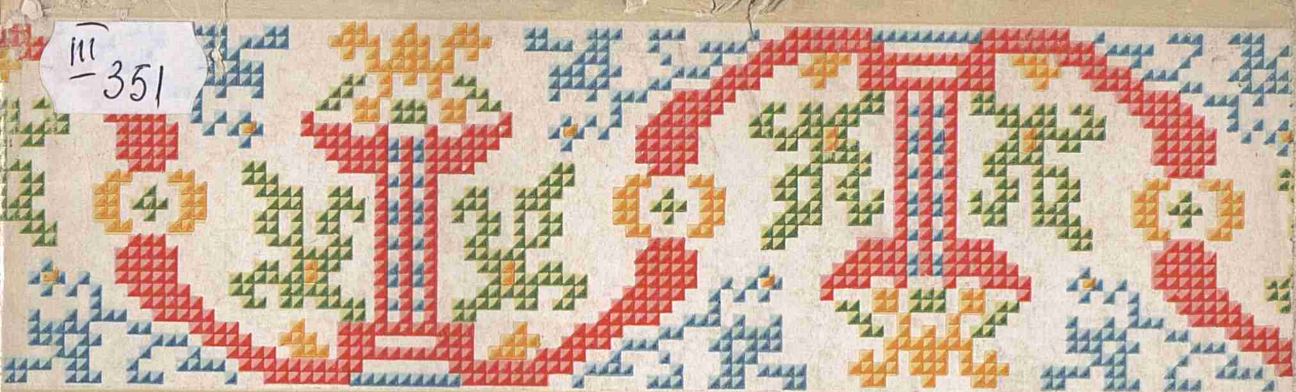
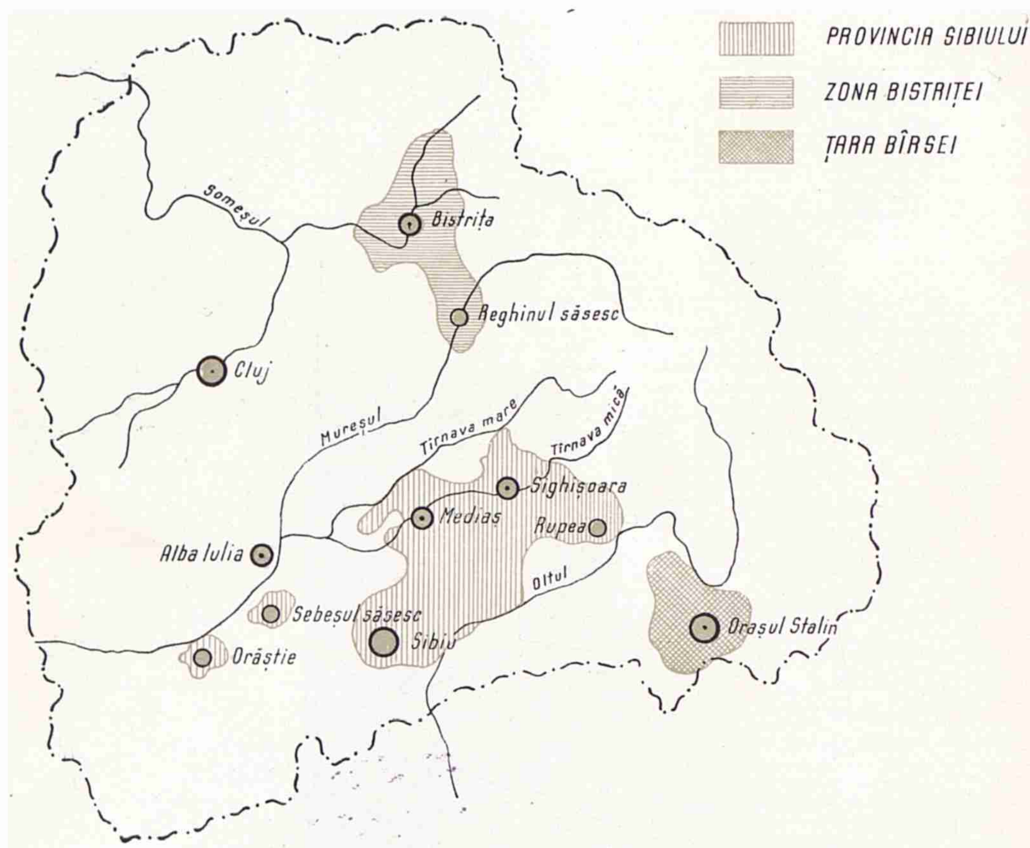

CAIETE DE ARTĂ POPULARĂ

PORTUL POPULAR AL SAȘILOR DIN TRANSILVANIA

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

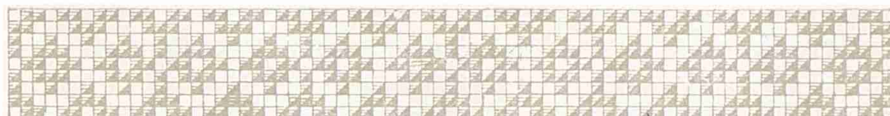

PROVINCIA SIBIULUI
ZONA BISTRIȚEI
ȚARA BÎRSEI
Someșul
Bistrița
Reghinul săsesc
Cluj
Mureșul
Tîrnava mare
Tîrnava mică
Sighișoara
Mediaș
Rupea
Alba Iulia
Oltul
Sebeșul săsesc
Sibiu
Orăștie
Orașul Stalin

CAIETE DE ARTA POPULARA

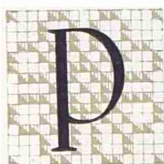
IULIUS BIELZ

PORTUL POPULAR AL SAȘILOR DIN TRANSILVANIA

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

Fotografii de J. Fischer și Dr. I. Bielz

ortul este o parte integrantă a culturii materiale a unui popor. Corespunzînd trebuințelor vieții de la țară, împodobit în culori plăcute, alese cu gust, portul este și el un mijloc de identificare a specificului unui popor, o dată cu limba și obiceiurile sale. El se dezvoltă preluînd formele moștenite din trecut și cele provenite din moda orășenească, transformîndu-le în decursul vremii.

Astfel și-a creat și populația săsească din Transilvania, potrivit diferitelor condiții economice și istorice, un port național propriu, deosebit de acela al romînilor, al ungurilor și al secuilor.

Sașii au fost colonizați pe teritoriul Transilvaniei în secolul al XII-lea, venind în cea mai mare parte din Germania, de pe teritoriul Rin-Mosela.

În această nouă patrie, ei s-au dezvoltat constituindu-se ca un popor organizat și unitar din punct de vedere social, cultural și economic, avînd pînă în anul 1876 și drepturi politice de autonomie.

Temelia populației săsești a format-o și o formează pătura țărănească. Datorită privilegiilor acordate de regele Ungariei, cea mai mare parte din țăranii sași n-au fost supuși la clacă. În epoca feudală, acest drept apărea cu totul excepțional pe teritoriul Transilvaniei.

Legătura trainică dintre popor și port s-a păstrat veacuri de-a rîndul, portul fiind hotărît de către comunitatea satului, și nu de către un individ izolat. Tineretul din toate straturile sociale făcea parte din fraternități — *Bruderschaften* și *Schwesternschaften* — care păstrau vechile tra-

dițiii. Cei căsătoriți erau organizați în vecinătăți — *Nachbarschaften*. Aceste organizații au avut o influență decisivă asupra unității portului. Ele au hotărît aproape pînă în zilele noastre croiala și culorile diferitelor piese de port, după vîrste, după împrejurări, pentru sărbători și doliu. Astfel în ceea ce privește portul de sărbătoare s-a stabilit un echilibru între clasele sociale, între cei înstăriți și cei mai săraci.

Portul săsesc a păstrat atît piesele de îmbrăcăminte de tradiție țărănească, cît și elemente care au fost preluate din costumul național burghez de la oraș și al naționalităților conlocuitoare. Trebuie menționat că pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în orașele săsești a existat un port național deosebit de moda epocii și deosebit de portul țărănesc săsesc. Înflorirea economică a meșteșugarilor, organizați în orașele săsești în bresle, a creat țărănimii posibilitatea de a purta veșminte mai bogate. Țăranii care mergeau la meserie în oraș își înființau modeste ateliere cînd se întorceau în comunele lor. Ei aduceau gustul și moda orășenească pe care le adaptau stilului țărănesc astfel că țărăncile au renunțat să-și lucreze singure în casă obiectele de port, ca mai înainte.

Condițiile economice, formarea unui gust local, înrîuririle străine au contribuit la o dezvoltare diferită a costumelor în ținuturile locuite de sași.

După anul 1914, portul a suferit o seamă de transformări îndeosebi în îmbrăcămintea tineretului. În anii ce au urmat ultimului război mondial, țărănimea săsească nu a mai fost în stare să-și confecționeze costisitoarele cojoace și stofe și să-și procure materialele sau arniciurile necesare broderiilor. În majoritatea cazurilor, materialul necesar confecționării portului străvechi nu a mai putut fi găsit în comerț deoarece nu se mai producea. Plecînd din satul natal pentru a-și căuta de lucru în industrie sau în afara satului, tineretul a părăsit portul tradițional. Astăzi, ceea ce se lucrează la țară din cînepă și in servește numai la trebuințele casnice.

Date necesare pentru reconstituirea portului cu care au emigrat sașii în secolul al XII-lea în Transilvania lipsesc din documentele existente. Din descrierile referitoare la îmbrăcămintea țărănească din secolul al XII-lea în Germania și din denumirea diferitelor piese care formează costumul, numiri ce mai dăinuie și astăzi în dialectul săsesc, se pot trage numai anumite concluzii ipotetice.

Bărbații purtau un surtuc croit în formă de sac încheiat în față, de culoarea naturală a lînei. Sub surtuc se purta o cămașă scurtă, iar iarna *Brustlatzul*. Pantalonii lungi erau strînși sub genunchi cu înfășu-

1. Grup de femei bătrîne din comuna Viscri, raionul Rupea, cu îmbrobodeală străveche, vestă albă şi pelerină încreţită în cute dese ce se poartă numai pe spate.

rători. Mai purtau de asemenea şi o manta fără mîneci, o glugă din lînă de calitate inferioară de culoarea naturală a lînei, iar în picioare cizme sau opinci. Pe cap aveau o pălărie cu borul îngust.

Veşmîntul femeiesc de culoarea naturală a lînei consta dintr-o rochie de lînă cu mîneci lungi, care ajungea pînă la pămînt, strînsă în partea de sus a corpului şi lărgindu-se în jos pînă la picioare. Dedesubt, se purta o cămaşă scurtă din pînză, fin plisată în jurul gîtului, iar în picioare opinci sau cizme. Mantaua în formă de pelerină era confecţionată din postav gros. Cîrpa de cap din pînză albă era înfăşurată simplu în jurul capului şi al bărbiei, iar vara pentru a se apăra de soare purtau o pălărie de paie. Fetele purtau o bentiţă pe frunte.

Întreaga îmbrăcăminte era un produs casnic, popular.

Curînd însă după venirea lor în Transilvania, coloniştii au împrumutat, sub influenţa romînilor şi a ungurilor, hainele de blană, adăugînd la veşmintele lor confecţionate din lînă, păstrînd culoarea naturală a

lînei, cojoace de oaie pe care le-au îmbogăţit cu ornamente florale şi căciuli din blană de miel.

Îmbrăcămintea tipic ţărănească s-a schimbat puţin în secolele următoare, spre deosebire de portul burghezilor înstăriţi din oraşe, care, avînd legături comerciale permanente cu străinătatea, a fost copleşit de influenţele modei atît de schimbătoare din Apus. Din statutele de organizare ale breslelor săseşti din Transilvania de la 1376 se vede că meseria de croitor se bucura de mare preţuire, iar vechea menţiune aflată în conturile financiare ale oraşului Sibiu din anii 1494-1495, referitoare la stofele de provenienţă străină, dovedeşte că portul orăşenesc începea să se deosebească din ce în ce mai mult de portul ţărănesc, care păstra vechile forme.

Schimbarea rapidă a modei în oraşele săseşti a fost condiţionată mai ales de cauze economice şi tehnice care au mărit şi au adîncit contrastul dintre portul ţărănesc şi cel orăşenesc. Creaţia casnică a ţăranului a fost depăşită de producţia meşteşugărească. Tehnica a devenit mai complicată. Prin aceasta, confecţionarea îmbrăcămintei se scumpea, iar neîntrerupta adaptare la creaţiile noi n-a mai putut fi suportată de ţărani. Uneori, o piesă de îmbrăcăminte purtată în oraş pierzîndu-şi noutatea era preluată de portul ţărănesc. Această piesă, trecută în portul ţărănesc, s-a menţinut aci datorită simţului conservator al ţăranului. Evoluţia sa a avut loc conform cu adaptarea ce i s-a dat în vederea aplicării sale la trebuinţele practice ale vieţii ţărăneşti şi la gustul ţăranului. Aşa se face că veşmîntul ţărănesc săsesc uneşte piese din timpuri diferite. Pînă în ziua de astăzi i se mai intercalează elemente noi. Astfel, portul ţărănesc săsesc a preluat şi a păstrat în decursul vremii numeroase elemente din portul naţional săsesc de la oraş.

Pentru a înţelege dezvoltarea generală a portului săsesc, vom arăta în linii generale tabloul evolutiv al portului orăşenesc.

În evoluţia portului naţional săsesc de la oraş se pot recunoaşte patru faze.

Cele mai vechi tradiţii includ cămaşa cu increţitură în jurul gîtului *(Gereihsel)*, o fustă din pînză plisată cu bretele *(Busenkittel)* precum şi paftaua de pe piept *(Heftel)*, ca obiect de podoabă. Increţitura din jurul gîtului existentă la cămăşile femeieşti este confirmată la cămăşile găsite în aşezările germane foarte vechi. Motivul cusăturii reiese din însuşi modul în care se prind cutele de pînză foarte fine. Acest model este lucrat în motive geometrice, fie în alb cu alb, fie, mai rar, în culoarea aţei vopsite, trasă printre cute.

A doua fază a dezvoltării portului săsesc este caracterizată prin dependenţa faţă de moda din Germania, dependenţă care a durat pînă în anul 1526. Din această epocă datează în portul femeiesc mantaua încreţită *(Krauser Mantel)*, de culoare neagră, cu falduri lungi şi dese. Tot de atunci se obişnuieşte acoperirea capului cu un văl prins cu ace colorate *(Bockelung)*, portul cordonului cu reliefuri metalice *(Spangengürtel)* ca şi cilindrul de catifea *(Borten)*, purtat de fete. În portul bărbaţilor au survenit schimbări ale mantalei germane *(Schaube)*. Lupta de la Mohács —1526— a avut ca urmare despărţirea Transilvaniei de influenţa culturală a Apusului pentru o lungă perioadă de timp.

A treia fază se caracterizează prin influenţa ruso-poloneză mijlocită de elementul dominant unguresc, ce se face simţită în portul bărbătesc prin folosirea veşmintelor *Dolman, Mente, Felsö*. De asemenea, cojoacelele şi căciulile se poartă cu fundul din postav colorat. Excepţie face aşa numitul *Kirschen*, cojocul-pelerină de oaie, tăbăcit în alb şi garnisit cu blană, purtat de femei, care trebuie privit ca o transformare a pelerinei din postav într-o pelerină îmblănită, cu guler lat ridicat şi căptuşit cu catifea roşie. Portul a fost supus în această perioadă de dezvoltare unei puternice influenţe răsăritene, pînă la începutul secolului al XVIII-lea, cînd, Transilvania revenind casei habsburgice, s-au reluat legăturile culturale şi economice cu Apusul şi cînd înrîuririle modei austriece l-au copleşit.

A patra fază aduce portul unei fuste largi, bogată în cute, precum şi influenţa lungului veston militar asupra îmbrăcămintei bărbăteşti.

Un loc desosebit în cadrul portului îl ocupă bijuteriile. Cele mai interesante piese: paftaua purtată pe piept *(Heftel)*, cordonul *(Spangengürtel)* şi acele pentru prins vălul *(Bockelnadeln)* au ajuns la ţară mai cu seamă după dispariţia portului naţional orăşenesc, pe la finele secolului al XVIII-lea, menţinîndu-se în portul ţărănesc din generaţie în generaţie, pînă în ziua de azi.

Paftaua, rotundă şi mare, este cea mai veche piesă de podoabă săsească. Ea se poate urmări în timp de la fibula germanică rotundă din secolul al XI-lea, plăsmuită în formă de zone concentrice şi care poate fi socotită ca predecesoarea paftalei transilvănene. Paftaua este lucrată din argint aurit, ornamentată cu cristale de sticlă şi cu peruzele sau cu perle veritabile şi se poartă pe piept, atîrnînd de o panglică prinsă în jurul gîtului.

Cordonul lucrat dintr-o fîșie lată de catifea roșie sau neagră, cu galoane de argint sau de aur, cusute pe deasupra, este și el o piesă de podoabă. Din distanță în distanță sînt prinse reliefuri de argint aurit, împodobite cu cristale de sticlă, perle, peruzele. Capetele cordonului sînt prevăzute cu cheutori, așa-numitele *Vorgeschmeide* sau *Senkel*, lucrate sau turnate și apoi cizelate în stilul Renașterii sau barocului.

Tot de podoabele portului țărănesc mai țin și acele montate cu pietre colorate ce servesc la fixarea cîrpei pe cap *(Bockelnadeln)*. În mod obișnuit pentru fixarea cîrpei se întrebuințează două perechi de ace mai mari și o pereche mai mici. Uneori, acele în număr mai mare se prind în jurul capului, formînd o coroană.

Portul săsesc este somptuos și bogat în cromatică. Acest caracter al portului este determinat de contactul cu orașul, de situația economică a populației, de materiile prime întrebuințate la confecționarea lui, de produsele fabricate, adaptate la trebuințele practice și la gustul țăranului și de piesele provenite din rîndul naționalităților conlocuitoare. Pentru a fi mai clar și concis vom renunța la descrierea multiplelor varietăți de port care depind de vîrstă, anotimpuri, ocazii și ceremonii tradiționale, pentru a avea o privire generală asupra portului de sărbătoare al țăranilor sași, pe cele mai principale grupe de dezvoltare locală.

Unele diferențieri în dezvoltarea portului săsesc pot fi stabilite mai cu seamă în așa-numita «provincie a Sibiului» cu depășiri în regiunile învecinate și între celelalte două așezări, din raionul Bistriței și cel al Țării Bîrsei.

Provincia Sibiului (das «Alte Land») a păstrat cel mai autentic vechile forme și piese de îmbrăcăminte ale portului străvechi. Portul de sărbătoare al femeilor se distinge printr-o mare varietate de podoabe de cap. Femeile au purtat și poartă încă destul de des văluri. Forma de îmbrobodire *(Bockelung)* diferă de la o localitate la alta.

Peste părul împletit în cozi se aplică un suport de postav *Quetsche*, iar pe deasupra se trage o scufiță filată care se leagă la spate. Panglici colorate suprapuse deasupra frunții și peste creștet acoperă scufița încrucișîndu-se la ceafă, iar capetele atîrnă pe spate pînă la poale. Peste toate acestea se așază un văl care înfășoară tot capul. Fața este lăsată descoperită, iar peste umărul drept atîrnă un capăt împodobit.

Cea mai veche formă s-a păstrat în comuna Viscri lîngă Rupea și este foarte asemănătoare cu cea flamandă din secolul al XV-lea. Vălul,

2. Tînără țărancă din Dealul Frumos, raionul Agnita, împodobită cu ace care prind vălul în formă de coroană.

făcut dintr-o stofă subțire de culoare albă, se scrobește puțin. Pe marginea lui, de o parte și de alta, se țes fîșii roșii și albastre, care dau un efect coloristic foarte plăcut.

O altă îmbrobodeală a capului, mai veche, de formă înaltă, purtată pînă în preajma ultimului război mondial în comuna Dumitra, raionul Bistrița, singura comună săsească din Transilvania în care a existat acest obicei, s-a dezvoltat sub influența portului național săsesc din orașul Bistrița, cum ne arată o acuarelă din secolul al XVII-lea ce reprezintă o orășeancă din Bistrița. În unele comune există particularități în ceea ce privește îmbrobodirea. În comuna Slimnic, raionul Sibiu, ca și în comuna Dealul Frumos, raionul Agnita, se așază un văl subțire, formînd pe cap o coroană dantelată, împrejmuită de o coroană de ace multicolore. Panglici late și înflorate cad în două șiruri pe spate.

În alte sate din raionul Sibiu, se obişnuieşte o broboadă de culoare verde sau galbenă cu flori mari şi franjuri, cunoscută sub denumirea de « barba caprei » *(Ziegenbart)*, pe care o poartă miresele la cumpărături în oraş și la cununia civilă.

Fetele folosesc după confirmare, ca podoabă a capului, așa-numitul *Borten*, un cilindru înalt de catifea neagră căptuşit în interior cu stofă sau mătase colorată. În partea din spate sînt prinse cu ace niște panglici multicolore (negre în timpul doliului) care atîrnă pînă la glezne. O altă panglică multicoloră se înfăşoară în jurul capului, pe sub cilindru, iar capetele atîrnă pe spate, sau pe piept. În părul împletit în cozi ce cad pe spate, se leagă panglici în funde mari. În comuna Guşteriţa, raionul Sibiu, cilindrul este mai scund, uneori brodat cu fir de aur în modele de forma unui cercel. Fetele din Guşteriţa îşi leagă iarna, pînă la Rusalii, în locul cilindrului o cîrpă albă fină ale cărei margini sînt brodate cu arnici negru şi cu fir în motivul cercelului.

O dată cu cilindrul, fetele poartă în timpul verii, pe spate şi pe umeri, un fel de şal, o fîşie de pînză încreţită, de înălţimea unui lat de palmă şi împodobită. La Gîrbova, fetele împodobesc şalul cu perle colorate şi cu o broderie bogată. În comuna Viscri, fetele îşi pun acest şal sau ştergar pe spate şi umeri în toată lăţimea, tocmai pentru a aminti vechiul scop al întrebuinţării sale ca « cîrpă de ploaie ». Capetele acestui şal se termină cu o garnitură lată de culoare neagră sau albastră, împodobită cu motive de flori şi stele, ţesute sau brodate.

În unele locuri, mireasa îşi prinde la cilindrul de catifea o cunună de flori artificiale, care, în comuna Zagăr, raionul Sighişoara, are formă de stea. Fetele neconfirmate din Gîrbova îşi leagă în zilele de sărbătoare în jurul capului o cîrpă albă de bumbac, brodată în cele patru capete cu o broderie deasă de flori şi lujere, iar numele posesoarei, cusut cu arnici negru.

Fetele poartă în zilele de lucru pe creştet o panglică multicoloră prinsă în spate, sub cozi. Fetiţele au o scufiţă de stofă înflorată, croită din trei bucăţi. Cusăturile sînt acoperite cu panglici încreţite de culoare roşie sau roz, iar în timpul doliului de culoare neagră. Pe creştet, pornind de la o ureche la alta, trece o panglică simplă, de aceeaşi culoare, legată în fundă deasupra capului.

Băeţii sub trei ani poartă o scufiţă din stofă colorată, croită din cinci părţi, muchia cusăturilor fiind tivită cu panglici colorate.

Duminicile şi în zilele de sărbătoare, femeile şi fetele îmbracă « cămaşa cea frumoasă » din pînză de cînepă sau de in lucrată în casă, sau din pînză

de bumbac, cumpărată la oraş. Ea este scurtă, spre deosebire de cămaşa zilnică cu poale lungi pînă la glezne. Cămaşa aceasta scurtă, de sărbătoare, are pieptul şi mînecile înfoiate. De la deschizătura din jurul gîtului, pe piept, pe o porţiune de un lat de mînă, pornesc o serie de falduri cusute cu figuri geometrice, formînd ceea ce se numeşte *Gereihsel*. Această parte a cămăşii este de multe ori înlocuită printr-o porţiune brodată cu motive de cercei, frunze şi flori, din arnici negru sau galben. Mînecile largi, înfoiate, făcute de obicei dintr-o pînză mai fină decît cea a restului cămășii, se termină la încheietura mîinii cu un galon îngust *(Preisen)*, brodat cu arnici negru sau galben. Acest galon se prelungeşte în unele sate cu o manşetă detaşabilă împodobită cu perle sau bogat brodată cu arnici colorat, formînd ceea ce în dialectul săsesc se numeşte *Fluren*.

3. Grup de fete confirmate din comuna Viscri, în costumul tradiţional cu şaluri brodate pe umeri.

Fusta albă cusută în cute se îmbracă la prilejuri deosebite, peste o fustă scrobită, fiind purtată de femei şi de fete. În mod obişnuit, fusta este confecţionată din stofă neagră sau de culoare închisă. Peste ea se încinge un şorţ cusut din trei foi de pînză albă. Foile sînt legate între ele prin dantele împletite în formă de reţea sau prin dantele de felul celor care se prind de marginea şorţului. Cu mult gust sînt alese şi motivele presărate pe suprafaţa şorţului, brodate în negru şi fire de aur sau în galben. Pentru a înviora această îmbrăcăminte sobră, femeile îşi prind la brîu o batistă de mătase colorată. Femeile în vîrstă poartă şorţuri negre împodobite cu motive de aceeaşi culoare.

4. Cosița împletită pe spate — pieptănătură caracteristică fetelor nemăritate — și scufița împodobită cu panglici.

Cordonul cu bumbi de metal este purtat în general de femei și de fete. De închizătoarele lui atîrnă o fundă înnodată dintr-o panglică colorată.

Din ansamblul costumului femeiesc face parte și vesta scurtă, fără mîneci. Se lucrează din țesături de stofă de culoare închisă sau din catifea. Pe piept se cos galoane multicolore și broderii în fir de aur. În comuna Gîrbova se pun și perle colorate, fiind garnisită și în jurul gîtului ca și pe marginea deschizăturii de la umăr. În timpul verii, la Gìrbova se poartă o vestă din pichet alb, brodată cu cununițe și buchete de flori, numele posesorului și anul fiind lucrate cu arnici negru.

Femeile și fetele poartă vara mantaua cea creață *(Krauser Mantel)*, o haină fără mîneci și guler, cu cute dese, lucrată din postav de culoare neagră. Inițial a fost o pelerină a cărei formă s-a mai păstrat la Viscri. Astăzi este o haină ce acoperă numai spatele. În unele comune, fetele își pun pe umăr un cojoc scurt, înălbit prin tăbăcire, fără ornamente brodate, adaptat ușor formei corpului. Muchiile gulerului sînt împrejmuite cu o bordură de piele neagră. Cojocul are nasturii și cheutorile într-un rînd des.

Iarna, femeile îmbracă pieptarul tradiţional din blană de oaie argăsită în alb, cu lîna spre interior şi fără mîneci. Partea exterioară este împodobită mai mult sau mai puţin bogat cu broderii de mătase sau de lînă multicoloră, precum şi cu aplicaţii de piele, albe sau colorate. Are deschizătura laterală şi se încheie cu nasturi şi cu urechi de piele.

În unele sate din raionul Sibiu se atîrnă peste pieptar paftaua prinsă de o panglică lată trecută în jurul gîtului.

Tot iarna, femeile mai poartă şi cojocul-pelerină *(Kirschen)*, lucrat din piele de oaie argăsită în alb, cu falduri largi. Muchiile exterioare sînt tivite cu o garnitură din blană de veveriţă, de mînz, sau alte feluri de blănuri de culoare maron. Cutele din spate sînt prinse în gulerul tare şi lat, ridicat, al cărui interior este căptuşit cu catifea roşie, iar în exterior cu ermelină.

5. Fetiţe cu scufiţă din comuna Guşteriţa — raionul Sibiu.

Femeile din Dealul Frumos, raionul Agnita, poartă pe umeri o manta de postav negru, garnisită cu un chenar de blană de culoare brun închis, şi cu un guler din blană neagră. O dată cu această manta, femeile îşi pun pe cap o bonetă de catifea neagră împodobită în partea de sus cu două fireturi de aur încrucişate şi cu o fundă neagră.

Cămaşa de sărbătoare a bărbaţilor şi flăcăilor este lucrată din pînză de bumbac după croiul tradiţional şi are mîneci largi. Marginea superioară a gulerului neîndoit este ornată cu o dantelă cro-

şetată. În jurul gulerului, pe sub această dantelă, se trece un fel de fular îngust de culoare neagră format din două fîșii de catifea sau mătase neagră, brodate cu fire de aur şi cu mătase colorată, care atîrnă pe piept.

Pieptarul din blană de oaie este împodobit în unele comune cu modestie, în altele foarte bogat ornat cu aplici roșii de piele şi cu broderii lucrate de cojocar. În mod obişnuit se încheie lateral.

Cojocul de sărbătoare confecţionat din piele înălbită este puţin împodobit cu aplicaţii de piele de culoare mai deschisă şi broderii stilizate în forma unor buchete de flori. În partea de jos, alături de cusătura laterală, este aplicat un ornament de piele roşie cu creţi. Cojocul acesta lung se poartă pe umeri. În unele ocazii, la nuntă şi la botez, se îmbracă complet. În acest caz se poartă pe spate, respectiv peste acest cojoc îmbrăcat pe mîneci, o manta albă de postav, ca semn al demnităţii.

Mantaua aceasta cu mîneci ce atîrnă pînă la marginea de jos şi nu se îmbracă este întoarsă în faţă sub forma unui rever, peste care sînt cusute transversal flori stilizate din bucăţi de postav de culoare albastră, roşie şi violetă. Pe umeri, atîrnă un guler lat de postav alb, ce ajunge pînă la jumătatea spatelui. O curelușă prinde pe piept aripile acestei mantale «slimnicene» (Slimnic, comună din raionul Sibiu), susţinînd-o. Aceste mantale își au originea din mantaua orăşenească *(Mente)*.

Mantaua confecţionată la Gîrbova din postav fin de culoare albă este relativ scurtă, ajungînd tocmai pînă deasupra genunchiului. Singura podoabă o constituie fîşiile înguste de postav de culoare roşie sau neagră, care mărginesc cusăturile. Mirele şi tinerii care poftesc lumea la nuntă îşi potrivesc această manta, atunci cînd merg la cununie, peste cojocul cel scurt, în aşa fel încît mîneca dreaptă să fie îmbrăcată, iar stînga să atîrne liber.

În Viscri şi în unele sate, bărbaţii şi flăcăii poartă o manta albastră de postav, împodobită cu manşete din postav roşu.

Pe cap, bărbaţii vîrstnici şi tineri poartă obişnuita pălărie ţărănească, rotundă, lucrată din pîslă, cu o panglică neagră de catifea cu margini albe înguste. La tineri, această panglică poate fi pestriţă. Iarna se poartă căciulă neagră din blană de miel. În unele sate săseşti se purta pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea o căciulă de catifea sau de postav de culoare albastră, roşie sau neagră, garnisită de un lat de palmă cu blană de jder sau dihor. Astăzi, acest port nu se mai găseşte decît în comuna Zagăr, raionul Sighişoara.

6. Mireasă din comuna Gîrbova, raionul Sebeş, cu podoaba specifică. Peste cilindrul de catifea se prinde o cunună de flori artificiale.

Portul saşilor din zona Bistriţa *(Nösnergau)* se caracterizează printr-un colorit mai variat şi prin forme mai noi care s-au depărtat de portul tradiţional din raionul Sibiu *(Altland)*. Influenţele portului romînesc sînt aici mult mai vizibile.

Îmbrobodirea capului iese tot mai mult din uz, obişnuindu-se numai la ocazii cu totul deosebite. Foarte răspîndite sînt aici căiţele negre de catifea, împodobite cu buchețele de flori brodate din mătase colorată. Femeile tinere poartă căiţele împodobite cu flori de culoare roşie şi roz, cele vîrstnice cu flori de culoare galbenă şi violetă, iar cele bătrîne cu flori brodate în albastru, care în general se poartă şi în caz de doliu. La căiţe se prind panglici late, brodate, sau panglici de mătase verde, împodobite cu flori albe, care se înnoadă sub bărbie şi atîrnă pe piept.

Aşa-numitul *Borten*, cilindru de catifea purtat de fetele adulte, confirmate, este mai înalt şi mai îngust decît în sudul Transilvaniei, avînd prinse în spate, chiar pe muchia superioară, două ace lucrate artistic din metal, iar de-a lungul despicăturii de la spate un întreg şir de ace, ale căror capete sînt împodobite cu mărgele de sticlă colorată.

În timpul verii, femeile şi fetele poartă o vestă de pînză albă fără mîneci *(Wasken)*, încreţită în falduri fine şi brodată cu arnici negru. Modelul broderiei reprezintă îndeobşte stele şi flori stilizate geometric, dispuse în mai multe şiruri orizontale de lujere. Clinurile şi partea din spate sînt brodate cu motive florale. În ultimele decenii, acest gen de vestă s-a lucrat într-o formă mai simplă, nemaifiind încreţită în cute.

La această vestă se adaugă un brîu din postav albastru sau negru brodat cu fire de lînă groasă în diverse culori: roşie, galbenă, albă, albastră şi verde. Brîul se încinge în jurul taliei, iar cele două capete atîrnă la spate pînă la marginea de jos a fustei.

La şorţuri, ornamentele dispuse pe o linie orizontală sînt mai frecvente astăzi, linia verticală întîlnindu-se doar la şorţurile vechi. Rînduri orizontale de lujeri cu flori din arnici negru ocupă laolaltă aproape întreaga jumătate inferioară a şorţului. Pe marginile libere ale celor trei tăblii ce formează şorţul, sînt brodaţi lujeri cu flori, în timp ce muchiile, atît cele de jos cît şi cele laterale, sînt tivite cu dantele croşetate sau cumpărate. Ca un element deosebit pentru comunele Lechinţa, Vermeş şi Sîngeorgiul-Nou trebuie notat faptul că acolo au început să se poarte şorţurile lucrate din tul alb sau negru brodate cu mătase albă. Broderiile ce constau din motive de lalele şi tot felul de steluţe şi flori, precum şi lujeri cu frunze, sînt răspîndite pe toată suprafaţa şorţului.

Numai în raionul Bistriţa se poartă şorţul aşa-numit *Harras*, ţesut din fîşii orizontale de lînă colorată. Dungi de roşu închis alternează cu dungi albastre, portocalii sau cu dungi colorate în roşu de zmeură. Şorţul este brodat pe treimea de jos cu mai multe rînduri de flori şi este garnisit cu o dantelă albastră, croşetată din arnici. Broderia se face

cu lînă colorată și cu mătase. Șorțurile *Harras*, a căror denumire este luată de la numele lînii întrebuințate la confecționarea lor, şi care sînt purtate de către saşi numai în nordul Transilvaniei, provin din catrințele romîneşti purtate în acele părți. În comuna Iad, la costumul de sărbătoare, femeile îmbracă înainte de a merge la biserică un şorț roşu de catifea.

O caracteristică a costumelor femeieşti din raionul Bistrița o reprezintă rochia compusă din două piese, o fustă și un pieptar. Fusta este croită din postav fin de culoare albastră sau din catifea de culoare închisă. În partea de jos, pe o treime din lungimea ei, sînt cusute două panglici de mătase galbenă, iar printre ele este trasă o alta de culoare albastră. Panglicile sînt ornamentate în țesătură cu o broderie de flori colorate. La fusta albastră de postav se poartă o vestă lungă de postav roşu, fără mîneci, croită pe corp. Pieptul și partea de jos a acestei veste sînt brodate cu buchețele de flori multicolore, iar marginea de jos este tivită cu o dantelă lată de tul negru, care atîrnă peste coapse. Dantela este brodată cu flori de culoare albă, galbenă sau roz. La rochia de catifea se poartă întotdeauna şorțul negru de tul, împodobit cu broderie albă. Tot la ea se poartă și brîul ale cărui capete brodate atîrnă pe spate pînă la marginea de jos a fustei.

Prin intermediul unor comune înstărite ca Lechința şi Sîngeorgiul-Nou a fost introdusă pe la sfîrşitul secolului al XIX-lea, în portul de vară, o rochie de muselină albă — asemănătoare celor în gen rococo — alcătuită dintr-o fustă şi dintr-o vestă mai lungă. Fusta confecționată din muselină albă *(Mullpändel)* se îmbracă peste mai multe poale de pînză, ce cad în formă de clopot. Vesta strîns croită pe corp, lucrată din pînză albă sau din atlaz alb, se încheie în față cu nasturi albi şi se împodobeşte cu dantele cumpărate. Mînecile rochiei lucrate din muselină moale, brîul din mătase albastră sau galbenă şi şorțul de tul alb, brodat cu flori albe de mătase, sau un şorț dantelat întregesc acest costum vaporos.

Pieptarul femeiesc din blană de oaie, purtat iarna, este ornamentat mai ales cu aplicații de piele colorată, înconjurate cu flori brodate cu mătase albastră, roşie şi verde. Pe muchia de jos şi de jur împrejurul deschizăturii de la gît este prinsă o garnitură din blană neagră, de cele mai multe ori de capră. În unele comune sînt prinse, atît pe partea din față, cît şi în spatele pieptarului, ciucuri de mătase colorată *(Tschutschker)*, al căror model se bănuieşte a fi luat de la romînii din părțile Clujului.

Cojocul cel lung femeiesc purtat la costumul de sărbătoare se bucură în raionul Bistrița de o deosebită prețuire fiind înfrumusețat cu multă migală.

Croiul şi tehnica ornamentării cu aplicații de piele și cu broderie dau acestor piese un aspect somptuos. Aplicele de piele colorată roșu-cafeniu sînt fixate cu șnururi de mătase roșie. Broderia este executată în diferite tehnici, cu fire de mătase de culoare albastră, roșie, verde, galbenă și violetă. Muchiile cojocului sînt înconjurate de blană neagră. Ciucuri de mătase de diferite culori, mai ales în albastru și roșu, culorile naționale ale sașilor, sînt prinși printre aplicele de piele și printre moti vele brodate.

În portul de sărbătoare al bărbaților, cămașa cea frumoasă joacă un rol important. Mînecile largi sînt prinse de corpul cămășii printr-o cusătură artistic executată sau printr-o dantelă croșetată. Cusăturile transversale ale mînecilor sînt lucrate cu arnici de culoare neagră sau cafenie, reprezentînd figuri geometrice sau motive în formă de cercei, sau trandafiri. Aceste broderii sînt lucrate uneori «pe dos», modelul apărînd în alb pe fond negru sau maron. Cămaşa lungă purtată deasupra pantalonilor este încinsă cu un brîu lat. Acesta este lucrat din două fîșii late de piele, de culoare cafenie închisă, cusute sus şi jos, formînd astfel o pungă ca un buzunar, întrebuințată la păstrarea actelor și a banilor. Partea exterioară este ornamentată cu fîșii de culoare argintie, verde şi roșie, într-un motiv des de lalele și lujeri cu flori. Spațiul liber rămas între motive este umplut cu modele de lujeri, flori şi spirale. Șerparul se încheie cu trei sau patru catarame. În lățime el atinge 17 cm. Șerparele lucrate pentru țăranii romîni sînt, de cele mai multe ori, vopsite în negru, mai înguste, numai motivele de pe ele sînt asemănătoare, deoarece și curelarii romîni şi-au făcut în trecut ucenicia în ateliere săseşti.

Pieptarul bărbătesc, fără mîneci, lucrat din piele de oaie argăsită de culoare albă, cu lîna spre interior, este încheiat de cele mai multe ori în față cu nasturi şi urechi de piele. Se deosebeşte de celelalte pieptare din restul teritoriilor populate de sași, prin motivele mai bogate folosite la ornarea sa. Deoarece erau lucrate de către blănarii bistrițeni, modelele aplicelor de piele, ale broderiilor de mătase sau lînă se repetă în cele mai multe comune.

La portul de sărbătoare, pe lîngă cojocul cel lung se poartă și mantaua din pănură neagră din lînă de oaie, așa cum provine din satele romîneşti de munte *(Kotzen-Mantel)*. Mantaua are un guler scund,

7. Femeie cu căiță înflorată, fată împodobită cu cilindru de catifea « Borten » și femeie îmbrobodită cu văl. Lechința — zona Bistrița.

neîndoit, iar clinurile și muchiile sînt împodobite cu șnururi înguste de culoare neagră.

Caracteristică pentru costumul flăcăilor din comunele Dumitra Dorolea și Tîrpiu este mantaua lungă lucrată din postav alb de lînă. Această haină atîrnă mult peste cizme în jos. Deschizătura de la gît este lipsită de guler, iar muchiile din față și cele de jos sînt tivite cu o fîșie lată de două degete, de culoare gălbuie-portocalie pînă la roșu. Deși această manta se îmbracă iarna, totuși la ea nu se poartă niciodată căciula de miel, ci totdeauna o pălărie neagră de filț cu boruri mari.

Portul săsesc din Țara Bîrsei a pierdut caracterul său originar datorită cadrului economic în care s-a dezvoltat populația din această zonă. Condițiile economice înfloritoare au determinat un progres material în viața țăranilor de aci. Acest progres a fost însă în dezavantajul artei

populare tradiţionale. Populaţia ţărănească preferă din ce în ce mai mult produsele civilizaţiei orăşeneşti, neglijînd arta populară specifică, care a dispărut aproape cu totul, chiar în portul popular.

Îmbrobodirea femeilor care se făcea cu un văl de culoare roşie nu mai este uzuală. În locul ei a apărut o scufie neagră de catifea, care este împodobită în faţă în jurul obrazului cu dantele late în formă de raze îndreptate în sus. Scufia are o panglică în faţă şi alta în spate. Panglicile sînt de catifea sau mătase neagră, late de 10-12 cm şi împodobite cu modele de flori sau lujere din fire de aur sau argint, sau din mătase colorată. Panglica este prinsă de scufie în faţă sub bărbie şi se leagă într-o fundă, ale cărei capete atîrnă pînă la talie. Panglica din spate este fixată de scufie într-o fundă lată şi atîrnă pe spate. Această scufiţă zisă *Kroner Haube* este ultima piesă de port femeiesc păstrată, care se poartă în Ţara Bîrsei duminica, chiar şi la rochia modernă orăşenească, uneori chiar cu mantaua încreţită.

Fetele confirmate mai poartă un cilindru îngust de catifea neagră înalt de 10 cm. Înainte de a se pune cilindrul, se leagă peste creştet o panglică lungă, roșie *(Zep)*, ale cărei capete atîrnă pe spate pînă la tivul rochiei. În afară de aceasta se leagă în dreptul cefii o panglică-galon din catifea albă sau mătase, ale cărei capete atîrnă pe spate pînă mai jos de talie. Panglica aceasta este brodată în aur sau cu mătăsuri colorate, în motive de flori şi lujere. La aceasta se poartă o rochie croită după modele vechi, din stofă gălbuie, iar peste ea mantaua neagră încreţită.

Portul de sărbătoare al bărbaţilor din Ţara Bîrsei se caracterizează prin mantaua albastră de postav cu agrafe de argint pe piept, împodobită cu manşete de catifea roşie şi cu şnururile aplicate, de culoare verde sau galbenă. Pălăria străveche, înaltă, de pîslă, cu panglica de catifea în carouri, a fost înlocuită cu pălăria moale de oraş.

În general, în portul de sărbătoare al saşilor din toate centrele s-au păstrat vechile forme ţărăneşti tradiţionale, datorită frumuseţii croiului şi somptuozităţii ornamenticii.

Ornamentele folosite cu precădere sînt cele geometrice în formă de stea, cele florale în stilul Renaşterii şi în deosebi imaginile de oameni şi animale stilizate foarte ingenios. Ca o caracteristică ce defineşte portul saşilor din Ardeal apare folosirea pielei, a catifelei şi a metalului, care serveşte de cele mai multe ori pentru podoabele aplicate.

Culorile precumpănitoare sînt roşul, albastrul şi negrul, pe care le întîlnim în mai toate piesele de port ale saşilor.

Aceste trăsături distinctive dau un aspect pitoresc şi caracteristic costumului popular săsesc.

Portul popular săsesc a avut o dezvoltare proprie datorită condiţiilor istorice şi economice specifice în cadrul cărora s-a format. El reprezintă tradiţiile, obiceiurile şi felul de viaţă al acestei harnice populaţii din Republica Populară Romînă.

1. Tineri saşi în port de sărbătoare. Gîrbova — zona Sibiu.

2. Port femeiesc de sărbătoare cu pelerină îmblănită și îmbrobodeala caracteristică. Gîrbova — zona Sibiu.

8. Săsoaică în costum de sărbătoare cu pieptar şi pafta, vălul prins cu ace împodobite cu pietre colorate, încinsă cu cordon de catifea cu galoane şi cu cheutori metalice. Şura Mică — zona Sibiu.

9. Tînără ţărancă cu maramă, îmbrăcată cu pieptar din pînză împodobit cu flori, păsări şi numele posesoarei, năframă înflorată prinsă în brîu. Gîrbova — zona Sibiu.

10. Fată cu cilindrul de catifea brodat cu cusături din fir de aur şi încinsă cu cordon cu cheutori metalice. Guşteriţa — zona Sibiu.

11. Grup de țărani sași cu cojoace împodobite și căciuli garnisite cu blană de jder. Zagăr — zona Sibiu.

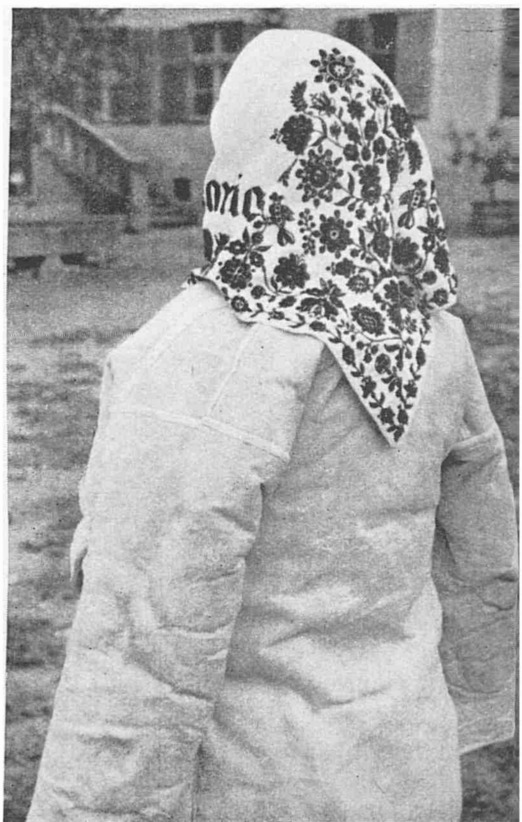
12. Grup de tinere săsoaice în port de sărbătoare; femeia poartă cojoc, văl pe cap, iar fetele poartă cojoace scurte, cîrpe brodate şi cilindru de catifea pe cap. Guşteriţa — zona Sibiu.

13. Grup de fete şi flăcăi în costume de sărbătoare. Gîrbova — zona Sibiu.

14. Fată cu cojoc şi cîrpă de cap cu broderii din bumbac negru. Gîrbova — zona Sibiu.

15. Fată cu cojoc şi cîrpă de cap, văzută din spate. Gîrbova — zona Sibiu.

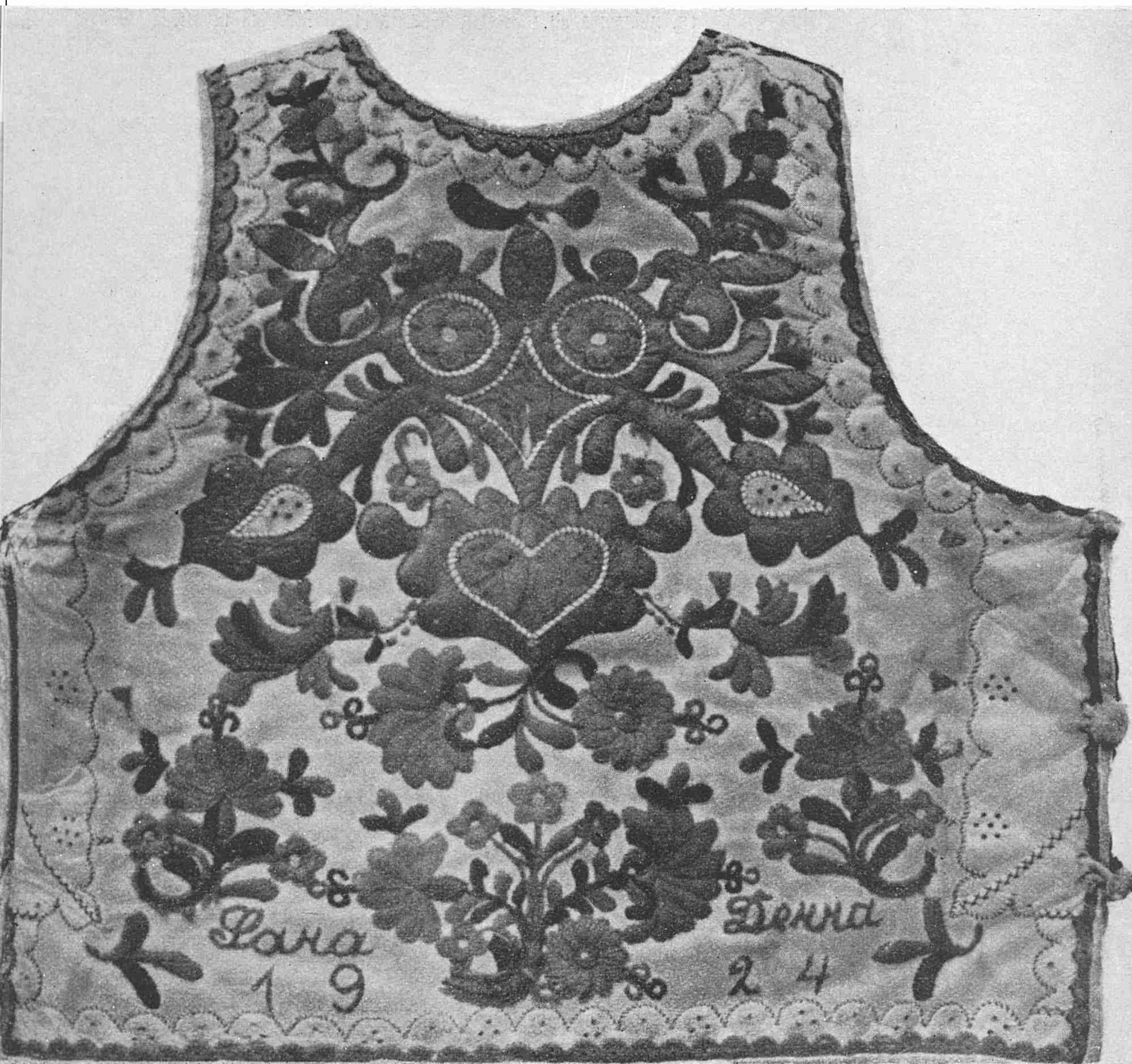
16. Portul de muncă. Cristian — zona Sibiu.

17. Şcolar din Şura Mică — zona Sibiu.

18. Şcolăriţă cu boneţică brodată şi cu mărgele la gît.

19. Pieptar femeiesc bogat împodobit cu aplicaţii şi broderii de lînă. Zagăr — zona Sibiu.

20. Pieptar bărbătesc. Zagăr — zona Sibiu.

21. Ţăran din comuna Şura Mică îmbrăcat cu pieptar, cojoc şi manta albă din postav — zona Sibiu.

22. Pereche în port de iarnă. Dealul Frumos — zona Sibiu.

23. Mire în costum tradițional cu cămașă de mire, pieptar și manta din postav alb cu mîneci lungi care nu se îmbracă. Slimnic — zona Sibiu.

24. Port bărbătesc de iarnă cu pieptar şi cojoc îmblănit. Şura Mică — zona Sibiu.

25. Grup de săsoaice din comuna Dumitra, cu îmbrobodeala străveche. Dumitra — zona Bistrița.

26. Săsoaice în costume de sărbătoare cu veste din postav, pelerină încrețită pe spate, și îmbrobodite cu văluri din dantelă. Bistrița.

3. Port femeiesc de sărbătoare. Iad — zona Bistrița.

4. Pereche de tineri saşi în port de vară. Sîngeorgiul-Nou — zona Bistriţa.

27. Grup de fete confirmate cu rochii din catifea și postav albastru, împodobite cu cilindrul de catifea tradițional prins cu bijuterii. Lechința — zona Bistrița.

28. Grup de femei împodobite cu căițe de catifea brodate cu lînă colorată. Reghinul săsesc.

29. Port femeiesc cu şorţ «Harras» ţesut din fîşii de lînă colorată. Ghinda — zona Bistriţa.

30. Săsoaice îmbrobodite cu văluri în formă de coif purtînd pieptare brodate. Tîrpiu — zona Bistrița.

31. Port femeiesc de vară cu rochie de muselină albă ce se îmbracă peste mai multe poale de pînză. Lechința — zona Bistrița.

32. Miri în costume tradiționale. Tîrpiu — zona Bistrița.

33. Săsoaică din Ţara Bîrsei împodobită cu o scufie neagră de catifea şi dantelă în formă de raze. Pe spate poartă pelerina încreţită. Prejmer — zona Ţara Bîrsei.

34. Port bărbătesc de sărbătoare cu haină de postav albastru şi manşete de catifea roşie şi cheutori de argint. Pe cap pălărie specifică pentru Ţara Bîrsei. Prejmer — zona Ţara Bîrsei.

BIBLIOGRAFIE

Klaster L. Die sàchsiche Volkstracht der Landgemeinden des Hermannstädter Stuhls in den Jahren 1739—1795 (Portul popular săsesc din satele scaunului Sibiu, în anii 1739—1795) în Siebenbürg. Vierteljahrsschrift, Sibiu, 1939.

Klaster L. Die Bockelung der sàchsischen Volkstracht in Siebenbürgen (Împodobirea capului săsoaicelor în Trasilvania) în « Atlantis » an. 6, 1934.

Klaster L. Die sächsische Volkstracht Mühlbachs und des Unterwaldes im 16. und 17. Jahrhundert (Portul săsesc din Sebeş-Alba şi în depresiunea muntoasă în sec. al XVI-lea şi al XVII-lea) în Siebenb. Vierteljahrsschrift, 1939.

Leonhard J. Die Bewohner Siebenbürgens (Locuitorii Transilvaniei). Manuscris. Sibiu, 1816. Muzeul Brukenthal.

Netoliczka Luise, Die Tracht der Siebenbürger Deutschen in ihren Beziehungen zu Mittelalter und Vorzeit (Portul germanilor din Ardeal şi legăturile sale cu Evul Mediu şi antichitatea) în Deutsche Forschung im Südosten, Sibiu. 1942.

Orend M. Der Schmuck der Siebenbürger Sachsen (Podoabele la saşii din Transilvania) în Tracht und Schmuck im nordischen Raum, vol. 2, 1938.

Retzlaff H. Bildnis eines deutschen Bauernvolkes, Die Siebenbürger Sachsen (Chipul unui popor de ţărani germani. Saşii din Transilvania). Text de M. Orend. Berlin, 1934.

Schlandt Helene, Zweihundert Jahre deutsche Kürschnerstickerei in Siebenbürgen (Meşteşugul cojocăritului brodat la germanii din Transilvania) în Deutsche Forschung im Südosten, Sibiu, 1943.

Schullerus Trude, Volkskunst und Trachtenpflege (Arta populară şi conservarea portului) în « Klingsor », Braşov, 1939.

Sigerus E. Der krause Mantel (Pelerina creaţă) în Deutsche Forschung im Südosten, Sibiu, 1943.

Wittstock O. Unsere Volkstracht (Portul nostru popular) în Bilder aus der Kulturgeschichte der Siebenbürger Sachsen vol. 1, Sibiu, 1928.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

Ilustraţii în text

Ilustraţii în afara textului

16. Portul de muncă. Cristian — zona Sibiu.
17. Şcolar din Şura Mică — zona Sibiu.
18. Şcolăriţă cu boneţică brodată şi cu mărgele la gît.
19. Pieptar femeiesc bogat împodobit cu aplicaţii şi broderii de lînă. Zagăr — zona Sibiu.
20. Pieptar bărbătesc. Zagăr — zona Sibiu.
21. Ţăran din comuna Şura Mică îmbrăcat cu pieptar, cojoc şi manta albă din postav pe deasupra, ca semn dinstinctiv al funcţiei de primar. Şura Mică — zona Sibiu.
22. Pereche în port de iarnă. Dealul Frumos — zona Sibiu.
23. Mire în costum tradiţional cu cămaşă de mire, pieptar şi manta din postav alb cu mîneci lungi care nu se îmbracă. Slimnic — zona Sibiu.
24. Port bărbătesc de iarnă cu pieptar şi cojoc îmblănit. Şura Mică — zona Sibiu.
25. Grup de săsoaice din comuna Dumitra, cu îmbrobodeala străveche. Dumitra — zona Bistriţa.
26. Săsoaice în costume de sărbătoare cu veste din postav, pelerină încreţită pe spate şi îmbrobodite cu văluri din dantelă. Bistriţa.
27. Grup de fete confirmate cu rochii din catifea şi postav albastru, împodobite cu cilindrul de catifea tradiţional prins cu bijuterii. Lechinţa — zona Bistriţa.
28. Grup de femei împodobite cu căiţe de catifea brodate cu lînă colorată. Reghinul săsesc.
29. Port femeiesc cu şorţ « Harras» ţesut din fîşii de lînă colorată. Ghinda — zona Bistriţa.
30. Săsoaice îmbrobodite cu văluri în formă de coif purtînd pieptare brodate. Tîrpiu — zona Bistriţa.
31. Port femeiesc de vară cu rochie de muselină albă ce se îmbracă peste mai multe poale de pînză. Lechinţa — zona Bistriţa.
32. Miri în costume tradiţionale. Tîrpiu — zona Bistriţa.
33. Săsoaică din Ţara Bîrsei împodobită cu o scufie neagră de catifea şi dantelă în formă de raze. Pe spate poartă pelerina încreţită. Prejmer — zona Ţara Bîrsei.
34. Port bărbătesc de sărbătoare cu haină de postav albastru şi manşete de catifea roşie şi cheutori de argint. Pe cap pălărie specifică pentru Ţara Bîrsei. Prejmer — zona Ţara Bîrsei.

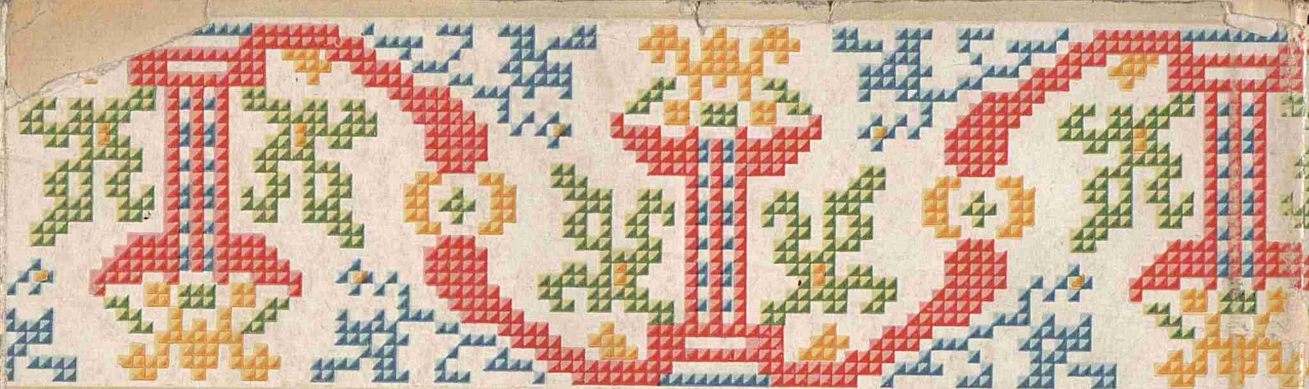
Planşe color

1. Tineri saşi în port de sărbătoare. Gîrbova — zona Sibiu.
2. Port femeiesc de sărbătoare cu pelerină îmblănită şi îmbrobodeala caracteristică. Gîrbova — zona Sibiu.
3. Port femeiesc de sărbătoare. Iad — zona Bistriţa.
4. Pereche de tineri saşi în port de vară. Sîngeorgiu-Nou — zona Bistriţa.

Responsabil de carte: Mia Prerau
Tehnoredactor: Ida Marcus
Corector: Cornelia Moldoveanu

Dat la cules 21.07.56 Bun de tipar 29.10.56 Tiraj 3600 ex. Hîrtie Kunstdruck de 120 gr. m. p.Fl. 700×1000/16 Coli ed. 3,40 Coli de tipar 3,37 Ediţia I. Comanda 2420. Planşe policromii 4. A. nr. 2121. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 74/76

Tiparul executat sub com.
Nr. 652 la Intreprinderea Poligrafică Sibiu, I. V. Stalin 15 - RPR

Lei 10.—